

Ronde 4

Gertjan Postma
 LUCL, Universiteit Leiden & Meertens Instituut
 Contact: g.j.postma@hum.leidenuniv.nl

“Alle vijf (de) boeken” – Waar komt die nieuwe Nederlandse paucalis-constructie vandaan? – Intern taalcontact en syntactische structuur van het ‘weinigvoud’

1. Inleiding

De paucalis is een ‘weinigvoud’ dat in sommige talen van de wereld optreedt. Het ontwikkelt zich soms vanuit een gegeneraliseerd tweevoud, bijvoorbeeld in het Russisch. Laten we eerst de gewone Russische telwoordconstructie bekijken, bijvoorbeeld ‘zes nieuwe jassen’ in (1).

- (1) šest novyx pidžakov
 zes nieuw.PL.GEN jas.PL.GEN
 letterlijk: zes van nieuwe jassen
 ‘zes nieuwe jassen’

Hier staat het zelfstandig naamwoord in het genitief-meervoud, alsook het hiermee concorderende adjectief *novyx*. Bij de lage telwoorden gaat het anders. Bij de telwoorden 2-4 komt het afhankelijke nomen niet in het genitief-meervoud, maar in het genitief-enkelvoud (GEN.SG). Het bijzondere is echter dat modifierende adjectieven gewoon de meervoudsvorm (PL) aannemen. Een voorbeeld staat in (2).

- (2) dva novyx pidžaka (Pesetsky 2009:5)
 twee-NOM nieuw-GEN.PL jas-GEN.SG
 letterlijk: twee van nieuwe jas
 ‘twee nieuwe jassen’

In het algemeen geldt dat de constructie in (1) alleen getallen van 5 en hoger toelaat, terwijl in de constructie in (2) alleen telwoorden van 2 tot 4 mogen voorkomen. Het Russisch is daarmee een prototypisch voorbeeld met een paucaal effect. Van oorsprong is deze enkelvoudsvorm de vorm van het dualis. Soms komt dat nog tot uitdrukking in het accent. Dat is in de loop van de tijd gegeneraliseerd naar 3 en 4, maar niet verder. Waarom niet? Daar komen we aan het eind van onze speurtocht op terug.

2. Heeroma

In 1948 bespreekt Heeroma voor het eerst een tot dan toe onbekend effect in het Nederlandse numerieke systeem. Heeroma wijst op het grammaticale contrast in (3), waarbij een pronomen *wij* vergezeld gaat van een diminutievorm van een telwoord, waarbij de grens tussen 4 en 5 ligt (Heeroma 1948: 247).

(3)	a.	wij tweetjes	2
	b.	wij drietjes	3
	c.	wij viertjes	4
	d.	*wij vijfjes	5
	e.	*wij zesjes	6
	f.	*wij zeventjes	7

Heeroma geeft geen verklaring voor dit contrast en koppelt deze niet aan vergelijkbare verschijnselen in andere talen.

3. Alle drie de boeken

De moderne (Noord-)Nederlandse Standaard heeft nóg een productieve constructie waarin een effect van paucaliteit kan worden aangetroffen. Vergelijk het drietal in (4).

(4)	a.	alle twee <i>de</i> / <i>*ø</i> boeken
	b.	alle eenentwintig <i>*de</i> / <i>ø</i> boeken
	c.	alle vijf <i>de</i> / <i>ø</i> boeken

We zien dat een extra lidwoord *de* bij het telwoord *twee* verplicht wordt uitgespeld (4a), maar dat uitspelling van *de* bij *eenentwintig* juist niet kan (4b). In het algemeen kan men stellen dat samengestelde telwoorden geen *de* verdragen. De vier lage getallen hebben verplicht *de*. Daarnaast is er een tussenklasse die zowel *de* kan uitspellen als onuitspeld kan laten, zoals te zien is in (4c).

In de volgende lijst (5) is te zien wat de oordelen zoal zijn. In de eerste kolom zien we de constructie met olopend telwoord. De oordelen zijn van de schrijver, maar deze zijn bevestigd in een klein onderzoek onder medewerkers van het Meertens Instituut. Er zijn, afgezien van de schrijver, in 2015 elf informanten geraadpleegd. In de tweede kolom wordt met sterretjes, enz. aangeduid wat de oordelen van de auteur zijn over de aanwezigheid van *de*. Er is hier enige variatie. In de voetformatie-kolom staat een fonologisch oordeel, namelijk of het telwoord (NUM) en het lidwoord een voet kunnen vormen. Het betreft hier een zogenaemde ‘trocheïsche voet’, de opeenvolging van een zware en een lichte syllabe. In de meeste fonologische theorieën wordt aangenomen dat een fonologisch woord uit een basale opeenvolging van voeten bestaat. Ten slotte geven

we in de laatste kolom het gemiddelde grammaticaliteitsoordeel (GGO) van het kleine Meertens-onderzoek bij aanwezigheid van *de* in onderhavige constructie.

(5)

<i>Overzicht van de gemiddelde grammaticaliteitsoordelen van alle NUM de boeken</i>					
	NUM	templaat: alle NUM de/∅ boeken	aanwezigheid van <i>de</i>	voetformatie	GGO in %
a.	2	alle bei de/**∅ boeken	+	+	97
b.	2	alle twee de/*∅ boeken	+	+	92
c.	3	alle drie de/*∅ boeken	+	+	89
d.	4	alle vier de/?∅ boeken	+	+	86
e.	5	alle vijf de/∅ boeken	+/-	-?	50
f.	6	alle zes de/∅ boeken	+/-	+?	39
g.	7	alle zeven *de/∅ boeken	-	-	14
h.	8	alle acht *de/∅ boeken	-	-	30
i.	9	alle negen *de/∅ boeken	-	-	14
j.	10	alle tien de/∅ boeken	+/-	?	48
k.	11	alle elf de/∅ boeken	+/-	-	23
l.	12	alle twaalf de/∅ boeken	+/-	-	20
m.	13	alle dertien ??de/∅ boeken	+/-	-	9
n.	20	alle twintig ??de/∅ boeken	+/-	-	0
o.	21	alle eenentwintig *de/∅ boeken	-	-	0
p.	30	alle dertig *de/∅ boeken	-	-	0
q.	100	alle honderd *de/∅ boeken	-	-	0
r.	1.000	alle duizend *de/∅ boeken	-	-	0
s.	10 ⁶	alle miljoen *de/∅ boeken	-	-	8
t.	1.001	alle [duizend-en-een] *de/∅ nachten	-	-	0

De telwoorden worden blijkbaar door deze constructie in drie domeinen verdeeld: het lage gebied (5a-d), het middengebied (5e-n) en het hoge gebied (5o-t). De lage telwoorden hebben verplicht *de*, de hoge telwoorden sluiten *de* categorisch uit, en er is een tussengebied met optionaliteit. (Vergelijkbare observaties door de Taaladviesdienst van de Taalunie). De grens tussen de verplichte *de*-telwoorden en die tussen het middengebied met optionaliteit lijkt tussen vier en vijf te vallen, en tussen het middengebied en de verplichte *de*-telwoorden tussen twintig en eenentwintig. Omdat de intuïties van persoon tot persoon wisselen, is een paar jaar geleden een Meertens-questionnaire uitgegaan onder ruim 1.000 informanten in Nederland en Vlaanderen.

In het praatje op de HSN-conferentie zal ik verslag doen van dit dialectisch onderzoek naar de ‘alle-drie-de-boeken’-constructie. Dat zal meer inzicht geven in het ontstaan van de paucalis.

4. Analyse

Voor de syntactische analyse zullen we aansluiting zoeken bij Pesetsky’s analyse van de paucale constructie. Cruciaal in zijn analyse is dat in de paucale constructie het telwoord (NUM) en de lidwoordprojectie (D) een complex vormen.

(6a) Russisch: paucalis => D en NUM vormen een complex

Als we deze regel generaliseren tot een interpretatieve regel, d.w.z. als we (6b) aannemen, kunnen we hem rechtstreeks op alle drie de boeken toepassen.

(6b) paucalis => D en NUM vormen een complex

In onze constructie is het de fonologische versmelting tot een voet die samenhang met paucaliteit vertoont.

(6c) Nederlands: paucalis => D en Num vormen een voet

De vraag is natuurlijk welke eigenschap in D voor de paucale lezing zorgt bij versmelting met NUM. Is het grammaticaal geslacht? Is het naamval? Is het getal? Of is de trigger van paucaliteit het blote feit van de verwijzende index van D die op NUM terecht komt? Dat laatste is psychologisch en antropologisch misschien het aantrekkelijkst, omdat de mens alleen bij de lage telwoorden werkelijk refereert naar het geheel van onafhankelijke entiteiten. Daarboven bestaat schatting van hoeveelheid (*magnitude appreciation*). Zo laat de 19de-eeuwse econoom Jevons al in 1871 zien dat zijn eigen visuele schatting van aantallen een breekpunt heeft tussen 4 en 5: bij 1-4 worden geen fouten gemaakt; daarboven wel. Pica en zijn medewerkers laten in een veldwerkstudie zien dat in het Mandurukú, een Amazonetaal in Brazilië, de getallen 2-4 deel uitmaken van het exacte getalsysteem (*exact number system*), terwijl de hogere getallen – voor zover aanwezig – alleen als benadering gebezigd worden (*approximate system*): bijvoorbeeld *p g pōgbi* (letterlijk: ‘een hand’) betekent ‘ongeveer 5, een vijftal’; *xep xep pōgbi* (letterlijk: ‘twee handen’) wordt gebruikt voor ‘ongeveer 10, een tiental’ (Pica e.a. 2004: 501). De wetenschappelijk-technische term voor het ‘zien van lage aantallen is *subitizing*, een neologisme gecreëerd uit het Latijnse *subito* (betekenis: ‘meteen’): het onmiddellijk ‘zien’ van aantal bij de lagere getallen (zie hiervoor ook het werk van Kaufman e.a. (1949) en Ross & Burr (2008) over gezichtsvermogen – “*vision*” – en aantal).

Volgens Coolidge en Overmann (2012) is dit gesplitste systeem van *subitizing* (1-4) + *magnitude appreciation* (5 en hoger) evolutionair archaïsch. Ook niet-menselijke primaten, zoogdieren en zelfs vissen hebben die tweedeling. Het bijzondere is dat de mens daarnaast voor het hogere domein tevens precieze aantallen kan geven door te tellen. De Engelse technische term voor het precies bepalen van aantal boven 4 is *ordinality*: het tellen in een volgorde. Het hogere domein van exacte getallen is dus volgens deze studies cognitief minder archaïsch en wordt voortgebracht door een andere cognitieve module. Wat we hier willen doen, is (a) kijken hoe die verdeling zich weerspiegelt in taal, meer specifiek onze Nederlandse taal en (b) via dialectologisch onderzoek nagaan hoe deze constructie ontstaat/aan het ontstaan is.

Referenties

- Coolidge, F. & K. Overmann (2012). “Numerosity, Abstraction, and the Emergence of Symbolic Thinking”. In: *Current Anthropology*, 53, p. 204-212.
- Jevons, W. (1871). “The Power of Numerical Discrimination”. In: *Nature*, 3, p. 281-282.
- Kaufman, E., M. Lord, T. Reese & J. Volkman (1949). “The discrimination of visual number”. In: *American Journal of Psychology*, 62, p. 496-525.
- Pesetsky, D. (2009). “Russian case morphology and the syntactic categories”. Lezing op de *Harvard Morphology Workshop*, MIT.
- Pica, P., C. Lemer, V. Izard & S. Dehaene (2004). “Exact and Approximate Arithmetic in an Amazonian Indigene Group”. In: *Science*, 306, p. 499-503.
- Postma, G. (2015). “Numerals in Dutch paucal constructions”. Lezing op de *SLE Workshop Syntax & Semantics of Numerals*, Leiden.
- Postma, G. (2022). “The Paucal in Dutch – Syntactic Structure and Dialect Geography”. Lezing op *de Grote Taal dag*, Utrecht.
- Postma, G. (2023). “De paucalis in het Nederlands en de structuur van de grammatica”. In: *Nederlandse Taalkunde*, 28 (3), p. 306-324.
- Ross, J. & D. Burr (2010). “Vision senses number directly”. In: *Journal of Vision*, 10 (2), p. 1-8.